

УДК 378.4(497.11):329.13/.15“1920/1968“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.3>

Оригинални научни рад

Драгомир Бонџић

Институт за савремену историју, Београд

ИСТОРИЈСКА ВЕРТИКАЛА УТИЦАЈА ЛЕВИЦЕ – СТУДЕНТСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ ПРЕ 1968. И „ЦРВЕНИ УНИВЕРЗИТЕТ“ ПРЕ „УНИВЕРЗИТЕТА КАРЛ МАРКС“*

Сажетак

У раду се посматра историјска вертикала утицаја левице, односно Комунистичке партије Југославије, на Београдском универзитету од 20-их година 20. века до 1968. године. Циљ је био да се уочи и опише континуитет утицаја комуниста и левих идеја на ову установу и студенте у посматраном периоду. Посебна пажња је посвећена 30-им годинама када су комунисти успели да остваре снажан утицај и контролу над политичким деловањем београдских студената и да их укључе у антирежимске демонстрације у оквиру „студентског напредног покрета“. Утицај комуниста је био такав да је уочи Другог светског рата Београдски универзитет називан „црвени универзитет“. Уочава се да је Комунистичка партија после Другог светског рата, када је освојила власт и по својој вољи обликовала државу, друштво и сам Универзитет, систематски изграђивала и неговала традицију „црвеног универзитета“ и „студентског напредног покрета“. Намера је била да ова традиција постане узор у формирању нових генерација „социјалистичке интелигенције“ и у потпуности

* Рад је део пројекта *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку – између демократије и диктатуре* (бр. 177016) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

замени „буржоаску“ традицију Универзитета. Закључује се да је традиција „црвеног универзитета“ утицала и на генерацију студената која је покренула студентски бунт 1968. Међутим, овај пут је носилац традиције био изван Партије, односно Савеза комуниста Југославије, што у систему какав је сама Партија устројила није било пожељно ни могуће.

Кључне речи: Београдски универзитет, студенти, Комунистичка партија Југославије, „студентски напредни покрет“, студентске демонстрације, 1968, „црвени универзитет“.

Бунтовност студената Београдског универзитета, главног попришта јунских демонстрација 1968, може се посматрати и у историјској перспективи, у распону од готово пола века, од 20-их до краја 60-их година 20. века. При томе се треба имати у виду различитост периода, политичких и друштвено економских уређења, међународног окружења и обележја саме установе и студената који су је похађали. Пре свега треба истаћи да је у првом периоду Комунистичка партија била забрањена и интензивно радила против режима Краљевине СХС/Југославије, а у другом је та Партија, односно Савез комуниста, представљала сам режим, имала потпуну власт и градила државу и друштво какву је желела. Ни установа Универзитета није била иста: 6 факултета 30-их, нарасло је на 18 60-их година; а око 5-6.000 студената 20-их и 7.000 студената 30-их година, нарасло је на преко 50.000 студената у Београду крајем 60-их година, рачунајући и полазнике виших школа. Комунистичка партија је у међуратном периоду била „страно тело“ на Универзитету, док је после Другог светског рата постала креатор изгледа ове установе, њених циљева и улоге у новом друштву. Вертикала која се у континуитету може успоставити између ова два времена тиче се и немира и бунтовности младих људи, опхрваних сопственим и друштвеним проблемима и убеђеним да баш они треба и могу да их реше, али тиче се и улоге левих идеја оличених у Комунистичкој партији и њеном утицају на идеолошко-политичке ставове и рад београдских студената у међуратном периоду и на крају 60-их година 20. века.

Пре свега треба истаћи да су бунтовност и политичка ангажованост студената биле истакнуте појаве још на београдском Лицеју и Великој школи током 19. века.¹ Студенти су се бавили политиком и после оснивања Београдског универзитета 1905.

¹ Види: Milorad Radević, „Licej i Velika škola 1838-1905“, u: *Studenti Beogradskog univerziteta 1838-1941: hronologija političkog života*, Univerzitetski odbor za proslavu 50 godina SKJ i SKOJ, Beograd, 1971, str. 9-28.

године. Већ у Светосавској беседи 1907. ректор Јован Цвијић је као најважнији разлог што Универзитет „још не даје праве резултате“ наводио „партијску узрујаност“ студената и „ћачко партизанство“. Истицао је да на Универзитету постоји низ партијских клубова, преко којих су политичке партије подржавале „партијску ревност“ студената. Сматрао је да „наши ученици, у својој маси, стоје још од првих семестара под потпуним утицајима партијске политике и партијског начина мишљења“ и да се „само неки, интелектуално и морално врло јаки, отму од тога скоро неодољивог утицаја средине и мисле и о политици чисто и објективно, без страсти и партијских предубеђења“. Такву заокупљеност студената политиком Цвијић је сматрао највећом препреком за учење и студирање и рад целог Универзитета.²

До интензивнијег политичког ангажовања београдских студената дошло је после Првог светског рата. Тада су се на политичкој сцени појавиле Комунистичка партија Југославије (од 1919. Социјалистичка радничка партија Југославије(комуниста)-СРПЈ(к), а од 1920. Комунистичка партија Југославије-КПЈ) и Савез комунистичке омладине Југославије-СКОЈ (1919), организације које су од почетка имале велики утицај на студенте. У годинама после Првог светског рата политички ангажман студената, и омладине уопште, подстицали су социјални и економски услови и проблеми међу самим студентима и на Универзитету, али и политичка, друштвена и економска криза у целој држави. У тешком времену оскудице у новцу, храни, одећи и стамбеном простору, београдски студенти су били незадовољни и политички активни, бавећи се општим политичким и друштвено-економским питањима, али и бранећи аутономију универзитета и тражећи боље материјалне услове за себе. Студенти су оснивали разне политичке и неполитичке клубове на Универзитету и организовали штрајкове и демонстрације различитим поводима. Већ јуна 1919. на Београдском универзитету су избиле прве демонстрације које је покренуло удружење „Побратимство“ због хапшења и протеривања студента Владимира Ћопића, секретара Централног партијског већа СРПЈ(к) и хапшења пет студената; у јулу 1919. студенти су протестовали против оснивања Богословског факултета; 4. априла 1920. на Калемегдану је одржан митинг на којем су студенти тражили правилну расподелу стипендија и заштиту академских слобода. Студенти комунисти су посећивали и вечерњу партијску школу чији циљ је био идеолошко-политичко образовање и стварање агитатора. Међу политичким групама које су се на Београдском универзитету

² Јован Цвијић, *О научном раду и о нашем Универзитету*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1907, стр. 50-52.

појавиле већ 1919. били су и студенти социјалисти који су основали Клуб студената социјалдемократа, а касније променили име у Клуб студената комуниста. Клуб студената комуниста на Београдском универзитету је почетком 1920. бројао око 400 чланова, али у складу са сугестијом СРПЈ(к) Клуб се фебруара те године „утопио“ у секцији СКОЈ-а. У то време су студенти комунисти већ имали снажан утицај на Универзитету, што се видело и по резултатима избора за Управу Фонда за помагање сиромашних студената марта 1920. на којима су победили студенте радикале, демократе, републиканце и неопредељене (добили су 477 од 1.281 гласа).³

Пошто је Обзномом из децембра 1920. и Законом о заштити државе из августа 1921. године делатност КПЈ стављена ван закона, студенти комунисти су наставили са илегалном делатношћу на Београдском универзитету. Комунисти су током 20-их година учествовали на протестима студената који су тражили боље економске услове за живот и студирање, веће стипендије, бољи смештај и исхрану (1921), протествовали због протеривања и хапшења студената, подржавали су пензионисане професоре у одбрани аутономије Универзитета (1924), прекинули светосавску прославу (1925), тражили смену министра просвете Светозара Прибићевића, поздравили долазак француског књижевника Анрија Барбиса (1925), итд. Полиција је реаговала на протесте студената, гонила их, хапсила, разбијала демонстрације и у неколико наврата упадала на Универзитет нарушавајући тако аутономију установе. Студенти комунисти су почетком 20-их година илегално деловали на Универзитету преко Клуба студената марксиста, а 1924. године је основана и илегална Комунистичка студентска фракција (Костуфра). Чланство ових организација није било бројно нити чврсто организовано; активности су биле слабе и утицај на студенте мали, мада су организовани штрајкови, предавања и друге акције. Број чланова Клуба студената марксиста није прелазео 60, а према подацима Министарства унутрашњих дела на Универзитету је 1925. било 192 члана КПЈ. Од 1925. је деловало студентско удружење „Прогрес“ преко којег је омогућена легална делатност комуниста и идеолошки утицај на шири круг студената. Студенти марксиста су учествовали у раду стручних, завичајних удружења по факултетима, групама, струкама, итд.⁴

3 Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2004, str. 41-42; Милица Дамјановић, *Напредни покрет студената Београдског универзитета, књига I, од 1919. до 1929*, Нолит, Београд, 1966, стр. 11-52; Milica Damjanović, „Klub studenata komunista na Beogradskom univerzitetu (1919-1921)“, u zborniku: *Crveni univerzitet* (urednici Milica Damjanović, Miloš Jevtić, Milan Vukos), Beogradski univerzitet, Beograd, 1966, str. 7-32.

4 Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, nav. delo, str. 42-43; Милица

Опадање утицаја комуниста је било видљиво и из резултата избора за управе студентских удружења. Клуб студената марксиста је на изборима за управу удружења „Побратимство“ 1920. добио највише гласова (386 од 1.164), да би наредних година пао на треће место, иза студената радикала и демократа, са 436 гласова 1923. и 234 1928. После победа на изборима за управу Фонда за помагање сиромашним студентима 1920. и 1921. број гласова за марксисте је у наредном периоду опадао и 1927. износио 286, иза радикала са 478 и демократа са 539.⁵ Иако се из података о резултатима избора за управе студентски удружења може закључити да су студенти били политички пасивни, јер је на изборе излазило свега 25-30% од укупног броја студената, универзитетске власти су се средином 20-их година и даље жалиле на утицај партијске политике на студенте, сматрајући да она погубно утиче на учење и формирање студената и на научни рад на Универзитету и да се против тог утицаја треба борити. Ректор Павле Поповић је у извештају министру просвете за школску 1924/25. писао: „Једно зло, које се одавна укоренило међу нашим ђацима, то је партијска политика“.⁶

Рад Клуба студената марксиста, као и рад свих осталих студентских политичких клубова и удружења био је забрањен увођењем шестојануарске диктатуре 1929. Политичке активности на Универзитету су на неко време биле заустављене, али управо завођење диктатуре је довело до јачања Комунистичке партије и њеног илегалног деловања међу студентима. Почетком 30-их на политичку сцену је ступала Комунистичка партија која је из периода илегалности и фракционашких борби 20-их година изашла ојачана и бољшевиизирана, са организацијом, политиком и идеологијом потпуно подвргнутом Коминтерни као „центру светске револуције“. Партија је постала чврста и ефикасна малобројна и конспиративна „организација професионалних револуционара“, непоколебљивих, дисциплинованих, послушних, фанатизованих и спремних за рушење режима, спровођење револуције и увођење диктатуре пролетеријата и бескласног друштва у перспективи.⁷

Дамјановић, *Напредни покрет студената Београдског универзитета, књига I, од 1919. до 1929.* нав. дело, стр. 53-154.

5 Ђорђе Станковић, „Социјална историја револуционарног студентског покрета 1919-1941“, у: *Студенти и Универзитет 1914-1954*, Центар за савремену историју Југоисточне Европе, Београд 2000, стр. 50-52.

6 „Годишњи извештај ректора Универзитета министру просвете за 1924/25. школску годину“, Универзитет у Београду, Београд, 1925, стр. 18.

7 Више у: Kosta Nikolić, *Boljševizacija KPJ 1919-1929. Istorijske posledice*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1994; Kosta Nikolić, *Komunisti u Краљевини Југославији. Од социјал-демократије до стаљинизма 1919-1941*, Центар за савремену историју југоисточне Европе, Београд, 2000.

Учвршћивање и бољшевизација Комунистичке партије утицали су и на њену делатност на Београдском универзитету почетком и током 30-их година. Универзитет је представљао повољно место за комунистичку пропаганду, јер се на њему окупљало више хиљада младих људи, незадовољних својим положајем и спремних на побуну. У том периоду илегални рад комуниста на Универзитету је постајао све интензивнији, формиране су ћелије по факултетима и одвијале су се прве антирежимске и опозиционе акције. Већ 1929. године на Универзитету је деловало 20 студената комуниста и скојеваца који су растурали летке и листове; почетком 30-их их је било 40, формиране су ћелије по факултетима, а 1934. године и Универзитетски комитет.⁸

Током 30-их година дошло је до процвата комунистичког утицаја међу студентима Београдског универзитета. Политичка, друштвена и економска криза у земљи је била све дубља, а међународне околности, успон фашизма и опасност од новог светског рата, отварају широки простор за деловање добро организоване Комунистичке партије. Иако малобројни, комунисти су се увлачили међу студенте, користили њихово незадовољство и постепено овладавали студентским стручним удружењима, организовали штрајкове и изводили студенте на демонстрације. Демонстрирало се разним поводима, од општих политичких, преко ужих универзитетских и студентских питања, одбране аутономије, борбе за побољшање материјалног положаја: у јесен 1931. поводом предстојећих избора, крајем 1931. и почетком 1932. поводом Опште уредбе Универзитета и Правилника Дома, 1935. је тражено пуштање студената затворених у логору у Вишеграду, 1936. је захтевано укидање студентске страже, новембра 1939. прекинута је комеморација адмиралу Гепрату, итд. У овом периоду сва студентска стецишта, факултети, домови, мензе и студентска стручна, културна и спортска удружења постала су центри комунистичке делатности. Од посебног значаја је била политика Народног фронта 1935, која је ублажила секташтво Партије и довела до сарадње са демократским политичким групама на Универзитету (из Демократске, Земљорадничке, Самосталне демократске и Радикалне странке), у циљу борбе против фашизма, за мир и одбрану земље. У том контексту је 1938. основана и Уједињена студентска омладина која је окупљала студенте различитог политичког опредељења. Дошло је и до интензивног учешћа студентске левице Београдског универзитета у међународном студентском покрету. У Шпанском грађанском рату је учествовало 40-ак студената и 10-ак је погинуло. Међутим,

⁸ Ђорђе Станковић, „Универзитет, комунисти и диктатура (1929-1932)“, у: *Студенти и универзитет 1914-1954*, стр. 111-121.

најуочљивији израз комунистичког деловања међу студентима свакако су били зборови и демонстрације, које су често прекидале рад Универзитета.⁹ Према истраживању Ђорђа Станковића у целом међуратном периоду на Београдском универзитету је било 123 збора, 88 демонстрација, 22 штрајка у трајању од 62 дана, због којих је Универзитет затваран 13 пута у трајању од 93 дана. Притом је хапшено око 2.600 студената, рањено око 200, убијено 4, умрло од последица 2 и нестало 6.¹⁰

Реагујући на протесте студената и делатност комуниста, полиција их је гонила и хапсила и упала на Универзитет нарушавајући аутономију, која је већ била урушена деловањем комуниста и других партијских групација на Универзитету. Иако је полиција често успевала да провали у рад комунистичке организације и похапси чланове, није успевала да је у потпуности уништи. Осим полицијског прогона и репресије, затварања у логоре, увођења универзитетске страже, крајем 30-их су вршени и бројни покушаји грађанских политичких партија да парирају утицају комуниста, али без успеха (земљорадници, Студентски демократски клуб, Омладинска секција Српског културног клуба). Успеха нису имале ни разне прорежимске, националистичке и профашистичке студентске организације (ОРНАС, СРНАО, ОРЈУНА, љотићевци, Словенски југ). Сукоби комуниста са овим студентима су почели још 20-их година, а 30-их су постали чести и односили су и људске жртве.¹¹

Међутим, ништа није помагало и према признању самих студената националиста Београдски универзитет је уочи Другог светског рата био „комунистичка тврђава“, „аутономна совјетска република“ и „Црвени универзитет“. И прорежимске студентске

9 Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, nav. delo, str. 44-46; Милица Дамјановић, *Напредни покрет студената Београдског универзитета, књига II, од 1929. до 1941*, Нолит, Београд, 1974, стр. 11-386; Мирољуб Васић, „Революционарни студентски покрет 1929-1941“, у зборнику: *Универзитет у Београду 1838–1988* (уредник Андреј Митровић), Универзитет у Београду, Савремена администрација, Београд 1988, стр. 861-880; Ђорђе Станковић, „Универзитет, комунисти и диктатура (1929-1932)“, нав. дело, стр. 121-139.

10 Ђорђе Станковић, „Социјална историја револуционарног студентског покрета 1919-1941“, нав. дело, стр. 52-53.

11 Раде Ристановић, „Организовање демократске омладине на Универзитету у Београду (1939-1941), *Годишњак за друштвену историју*, Удружење за друштвену историју, Београд, бр. 3/2017, стр. 51-66; Раде Ристановић, „Идеолошка оријентација чланова Клуба студената ЈРЗ Словенски југ“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 1/2016, стр. 143-154; Десимир Тошић, „Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски рат – личне белешке из 1941. године“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 3/2006, стр. 229-265; Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, nav. delo, str. 49-50; итд. У овим радовима се може наћи и старија литература која се бави овим питањима.

новине су нападале комунисте као „агенте Москве“, писале о „вишегодишњој диктатури комуниста на Универзитету“ и признавале да „комунисти владају Београдским универзитетом“.¹² Обавештајни подаци су говорили о студентским мензама и домовима у Београду као „100% комунистичким“.¹³ И Ерик Хобсбаум, историчар и левичар, у мемоарима истиче студентски комунистички покрет на Београдском универзитету као светлу тачку у Европи. Према Хобсбауму левичарски студентски покрети од значаја су били ретки у Европи „где је типичан политички став студената ... тридесетих година био десничарски национализам осенчен фашизмом“. Сматрао је да су велики изузетак били комунистички студенти Југославије, посебно Београдског универзитета, а посебно је истакао једног од њихових вођа, Иву Лолу Рибара који је био „познати лик“ у Светској студентској скупштини, а касније „централна фигура у ономе што ће постати партизански покрет“.¹⁴

Дакле, може се рећи да је доминација Комунистичке партије на Београдском универзитету 30-их година, у време када је од универзитета очекивано да буде „тврђава југословенске националне мисли“ неупитна и да је то заиста био „Црвени универзитет“. Било је више узрока таквог стања. Може се поћи од историјских околности, политичке, социјалне и економске кризе у међуратној Југославији, нестабилности државе, опасности коју је доносио фашизам, тешког материјалног положаја студената, реалног незадовољства које је постојало у свим слојевима становништва, а нарочито међу омладином.¹⁵ Комунистичка партија је умела то да искористи и да усмери улево незадовољство великог броја младих, бунтовних људи окупљених на Универзитету. Омладина је обично склона идеализацијама, радикалним решењима, авантуризму, борби против неправде, а Партија је све то нудила. Велики број студената је долазио из пасивних, планинских крајева (највећи број студената у односу на величину долазио је из Зетске бановине), били су сиромашни,

12 Милан Весовић, „Студентска штампа између два светска рата“, у зборнику: *Универзитет у Београду 1838–1988*, стр. 881-895.

13 Ђорђе Станковић, „Социјална историја револуционарног студентског покрета 1919-1941“, нав. дело, стр. 56-57.

14 Erik Hobsbaum, *Interesantna vremena. Jedan život u dvadesetom veku*, CID, Podgorica, 2005, str. 115.

15 У мноштву извора се налазе подаци о сиромаштву београдских студената. Ректор Драгослав Јовановић је 1938/39. писао да велики број студената долази из сиромашних слојева, чак 65% не плаћа школарину јер су материјално необезбеђени и школују се у врло тешким условима; били су упућени да самостално зарађују, обављајући понекад и најгрубље физичке послове; међутим, ретки су били они који су таквим радом могли да обезбеде себи најпотребније за опстанак, „те се злопате и постају плен разних болести, нарочито туберкулозе“, што је угрожавало и њихово образовање. Архив Србије, фонд Београдски универзитет, 1939, фасц. X, документ 10, Извештај ректора 1938/39.

склони агресивности, жељни социјалне промоције и афирмације, и од њих су формиран активисти и предводници комунистичке акције на Универзитету. Код београдских студената се могу наћи елементи сукоба генерација очева и синова, младалачког бунта, социјалне озлојеђености сиромашних, жеље за променама, потребе уклапања у колектив, али и појаве салонског комунизма, отпора друштвеним нормама, идеализма и залагања за праведно и боље друштво.¹⁶

Комунистичка партија је својим активизмом, динамизмом, радикализмом, систематском пропагандом, обећањима срећније будућности, беспрекорном организованошћу и мистиком која је обавијала илегални и конспиративни рад нудила решења бунтовној младости и деловала је на свим местима на којима су се студенти налазили. Припадност партији је давала осећај одабраности, учешћа у ритуалу, религијском обреду са мистичном снагом; дисциплина, милитантност, конспиративност, мистика имали су снажан психолошки утицај.¹⁷ Све ово је Партија вешто користила како за придобијање студената за улазак у њене редове, тако и за подвргавање њеном руководству у студентском покрету, протестима и акцијама. Чврста дисциплина, активизам, добра и разграната организација, илегално искуство, развијена пропагандна делатност, све то је омогућило да крајем 30-их година 80 чланова партије и око 200 чланова СКОЈ-а усмерава деловање више хиљада студената различитих политичких ставова и социјалног порекла. У томе је важну улогу имала и тактика напуштања секташтва, сарадње са студентима различите политичке оријентације и ширења социјалне базе покрета у оквиру Народног фронта од 1935.¹⁸ Десимир Тошић, припадник Демократске омладине уочи Другог светског рата је истицао да је КПЈ била „једна једина организација, која је већ од 1921. имала искуства са илегалним радом“ и да су „комунисти постали апсолутна снага на Универзитету већ од 1935, али су се вешто заклањали иза `студентског напредног покрета`, Уједињене студентске омладине, у којој су формално биле окупљене све политичке опозиционе групе, али малобројне и под контролом комуниста, контролом `народних студената`“. Тошић је истицао да су комунисти начинили „огроман напредак у техници организовања и окупљању студентских маса“ на политичким и стручним питањима.¹⁹

16 Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, nav. delo, str. 51-53; Predrag Marković, „Predistorija studentskih pokreta – uporedna perspektiva do Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, br. 1/2001, str. 19-32.

17 Kosta Nikolić, *Boljševizacija KPJ 1919-1929. Istorijske posledice*, nav. delo, str. 72.

18 Ђорђе Станковић, „Социјална историја револуционарног студентског покрета 1919-1941“, нав. дело, стр. 55-63.

19 Десимир Тошић, „Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски

На крају треба посебно истаћи и милитантност, бескрупулозност, агресивност и силу, као значајне одлике КПЈ. Такав приступ је омогућавао физичке сукобе са полицијом и идеолошким противницима (на пример, премлаћивање студената из удружења Свети Сава уочи дана уједињења 1939),²⁰ али и притиске на студенте и професоре, којима се није могло лако одупрети. Омладинска секција Српског културног клуба је у листу „Нова Србадија“ априла 1940. покушавала да одговори зашто је српска омладина усвајала комунистичке идеје: указивано је да се ради о тежњи омладине за слободом, новим и непознатим, изванредно осећање правде и разочарање у политички живот, али посебно је истицано да комунисти под именом слободе и напредности својих идеја не само да тиранишу и оглашавају назадним и заосталим све оне који се са њима не слажу, него примењују недемократска и груба средства да би наметнули своја схватања и заплашили противнике. Комунисти су оптуживани да су „држећи говорницу“ Београдски универзитет претворили у „школу за студирање свога покрета“.²¹ Милован Ђилас, један од вођа студентског покрета на Београдском универзитету, је касније као високи функционер говорио да је пре рата свега 300 чланова КПЈ и СКОЈ-а „потпуно владало универзитетом“ и да су добро стајали код професора, јер „професор никада није знао хоће ли га неко премлатити“. „Читав низ професора био је под револуционарним притиском“, закључивао је Ђилас.²²

„Црвени универзитет“ је дао свој допринос и у Другом светском рату, у којем је велики број студената учествовао у партизанским јединицама, око 1.000. У врху партизанског покрета од 292 руководиоца од вода навише, било је 55 студената. Велики број је погинуо, а 34 студента, односно 208 студента и дипломирана студента Београдског универзитета је проглашено за народне хероје.²³

Од свог утицаја на предратном Универзитету КПЈ је после Другог светског рата, када је револуционарним путем освојила власт и почела да изграђује државу и друштво по свом моделу, створила традицију „црвеног универзитета“. Пошто је у својим рукама имала

рат – личне белешке из 1941. године“, нав. дело, стр. 229-231.

20 Архив Србије, фонд Београдски универзитет, Записници са седница Универзитетског сената 1938-1939, 30. новембар 1939; Исто, фасцикла XIV, 1940, Извештај о инциденту 30. новембра 1939.

21 Раде Ристановић, „Организовање демократске омладине на Универзитету у Београду (1939-1941), нав. дело, стр. 65.

22 Историјски архив Београда, фонд Градски комитет КПЈ, фасцикла 516, Записник са саветовања ЦК КПЈ по питању универзитета, 16. јануар 1952.

23 Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, нав. дело, стр. 57.

тоталну власт, Партија је после рата обликовала изглед и усмеравала рад Београдског универзитета преко државних и партијских органа и преко мреже партијских и студентских органа на самим факултетима и универзитету, повезаних од ћелија до Универзитетског комитета, односно Народне студентске омладине и од 1951. Савеза студената Југославије, као своје трансмисије. Циљ је био потпуна контрола над наставом и над животом и радом студената и наставника, од учења, становања, културног и спортског живота, до политичких и идеолошких ставова сваког појединца. Улога Универзитета у новом друштву била је да буде „фабрика кадрова“, да да што већи број високообразованих кадрова свих струка. Али не било каквих кадрова, већ „социјалистичке интелигенције“, одане партији и режиму и његовој политици и васпитане на идеолошким поставкама марксизма-лењинизма.²⁴

У спровођењу партијских намера на Универзитету, поред полуга власти и политичког пропагандног притиска, важну улогу је требало да има и револуционарна традиција „црвеног универзитета“ из предратног (и ратног) времена, коју је Партија сада на власти вешто користила, као реално постојећу, али митологизујући и глорификујући је и тежећи да замени њоме у потпуности целокупну научну и наставну, „буржоаску“ традицију ове установе. Традиција „црвеног универзитета“ је стварана и негована на више начина: кроз усмену пропаганду, предавања, писање штампе, публицистику, прикупљање сећања и докумената, обележавањем датума и јубилеја, давањем имена студентским домовима и удружењима на Универзитету по учесницима предратног студентског покрета, подизањем спомен-плоча и биста студентима погинулим у рату и народним херојима, и одржавањем на тим спомен-местима, периодичних ритуала, церемонија, манифестација посвећених људима и догађајима из историје међуратног студентског покрета. Универзитетски одбор Савеза студената је 1959. за Дан студената прогласио 4. април дан погибије Жарка Мариновића, од руке студента љотићевца, у великим демонстрацијама 1936. Сталним идеолошко-политичким и агитационо-пропагандним радом се тежило да послератни студенти Београдског универзитета буду достојни следбеници њихових револуционарних претходника из међуратног периода, од којих су многи још увек били живи и деловали као високи партијских и државни функционери.²⁵

24 *Isto*, str. 103-170.

25 Драгомир Бончић, „Поглед на прошлост Београдског универзитета после Другог светског рата – стварање нове традиције“, у зборнику: *Спомен места – историја – сећања* (уредник Драгана Радојичић), Етнографски институт САНУ, Београд, 2009, стр. 161-174.

Више од две деценије негована и усађивана у свест послератних генерација студената, револуционарна традиција „црвеног универзитета“ је, уз унутрашње политичке и друштвено-економске околности и међународни контекст, сигурно утицала и на београдске студенте који су покренули демонстрације јуна 1968. године. Током побуне Универзитет је проглашен за „црвени универзитет Карл Маркс“ и програм бунта је био на трагу традиције предратних протеста: с једне стране, тражено је праведније друштво, више једнакости, решавање проблема социјалне неједнакости и пораста незапослености, укидање привилегија, расподела према раду, демократизација друштва, развој самоуправљања, а с друге стране у фокусу су били проблеми Универзитета и студената, организација и реформа студија, побољшање материјалног положаја студената, итд.²⁶

Међутим, студентске демонстрације 1968. су биле недозвољен облик показивања незадовољства у социјалистичком друштву и излазак из зацртаног политичког деловања преко партијске и студентских организација. Монопол на организовање било какве политичке активности на „црвеном универзитету“ имала је само владајућа партија. Још увек живи представници генерације студената која је протествовала 30-их година нису могли да дозволе да се изван њихове контроле креира нови „Црвени универзитет“. Иако су демонстрације 1968. погодиле Партију, она се са њима брзо изборила и главне токове студентске политичке активности брзо вратила у оквиру успостављеног и контролисаног система – преко Савеза комуниста и Савеза студената на Универзитету. Традиција „црвеног универзитета“ и предратног револуционарног студентског покрета и даље је службено негована и форсирана, све до краја постојања државе и система, када се урушавањем комунистичког режима, урушила и традиција „црвеног универзитета“ на Београдском универзитету.

26 *Београдски универзитет и '68, Zbornik dokumenata o studentskim demonstracijama* (priredili Momčilo Mitrović i Dobrica Vulović), Centar za marksizam Univerziteta, Beograd, 1989, str. 17-24.; „Акционо-политички програм“, *Student*, br. 2, vanredni broj, 8. jun 1968, str. 1-2.

ЛИТЕРАТУРА

- Архив Србије, фонд Београдски универзитет, Записници са седница Универзитетског сената 1938-1939, 30. новембар 1939.
- Архив Србије, фонд Београдски универзитет, 1939, фасц. X, документ 10, Извештај ректора 1938/39.
- Архив Србије, фонд Београдски универзитет, фасцикла XIV, 1940, Извештај о инциденту 30. новембра 1939.
- Бончић, Драгомир, „Поглед на прошлост Београдског универзитета после Другог светског рата – стварање нове традиције“, у зборнику: *Спомен места – историја – сећања* (уредник Драгана Радојичић), Етнографски институт САНУ, Београд, 2009, стр. 161-174.
- Васић, Мирољуб, „Революционарни студентски покрет 1929-1941“, у зборнику: *Универзитет у Београду 1838–1988* (главни уредник Андреј Митровић), Универзитет у Београду, Савремена администрација, Београд 1988, стр. 861-880
- Весовић, Милан, „Студентска штампа између два светска рата“, у зборнику: *Универзитет у Београду 1838–1988* (главни уредник Андреј Митровић), Универзитет у Београду, Савремена администрација, Београд 1988, стр. 881-899.
- „Годишњи извештај ректора Универзитета министру просвете за 1924/25. школску годину“, Универзитет у Београду, Београд, 1925.
- Дамјановић, Милица, *Напредни покрет студената Београдског универзитета, књига I, од 1919. до 1929.* Нолит, Београд, 1966.
- Историјски архив Београда, фонд Градски комитет КПЈ, фасцикла 516, Записник са саветовања ЦК КПЈ по питању универзитета, 16. јануар 1952.
- Николић, Коста, *Комунисти у Краљевини Југославији. Од социјал-демократије до стаљинизма 1919-1941*, Центар за савремену историју југоисточне Европе, Београд, 2000.
- Ристановић, Раде, „Идеолошка оријентација чланова Клуба студената ЈРЗ Словенски југ“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 1/2016, стр. 143-164.

- Ристановић, Раде, „Организовање демократске омладине на Универзитету у Београду (1939-1941), *Годишњак за друштвену историју*, Удружење за друштвену историју, Београд, бр. 3/2017, стр. 51-78.
- Станковић, Ђорђе, „Социјална историја револуционарног студентског покрета 1919-1941“, у: *Студенти и Универзитет 1914 – 1954*, Центар за савремену историју југоисточне Европе, Београд 2000, стр. 40-66.
- Станковић, Ђорђе, „Универзитет, комунисти и диктатура (1929-1932)“, у: *Студенти и универзитет 1914-1954*, Центар за савремену историју Југоисточне Европе, Београд 2000, стр. 105-145.
- Тошић, Десимир, „Једно виђење студентских политичких кретања пред Други светски рат – личне белешке из 1941. године“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 3/2006, стр. 229-265.
- Цвијић, Јован, *О научном раду и о нашем Универзитету*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1907.
- „Акционо-политички програм“, *Student*, br. 2, vanredni broj, 8. jun 1968, str. 1-2.
- *Beogradski univerzitet i '68, Zbornik dokumenata o studentskim demonstracijama* (priredili Momčilo Mitrović i Dobrica Vulović), Centar za marksizam Univerziteta, Beograd 1989.
- Bondžić, Dragomir, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2004.
- Damjanović, Milica, „Klub studenata komunista na Beogradskom univerzitetu (1919-1921)“, u zborniku: *Crveni univerzitet* (urednici Milica Damjanović, Miloš Jevtić, Milan Vukos), Beogradski univerzitet, Beograd, 1966, str. 7-32.
- Hobsbaum, Erik, *Interesantna vremena. Jedan život u dvadesetom veku*, CID, Podgorica, 2005.
- Marković, Predrag, „Predistorija studentskih pokreta – uporedna perspektiva do Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, br. 1/2001, str. 19-32.
- Nikolić, Kosta, *Boljševizacija KPJ 1919-1929. Istorijske posledice*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1994.

- Radević, Milorad, „Licej i Velika škola 1838-1905“, u: *Studenti Beogradskog univerziteta 1838–1941: hronologija političkog života*, Univerzitetski odbor za proslavu 50 godina SKJ i SKOJ, Beograd, 1971, str. 9-28.

Dragomir Bondžić

HISTORICAL VERTICAL OF THE LEFT INFLUENCE – STUDENT’S DEMONSTRATIONS BEFORE 1968 AND “RED UNIVERSITY” BEFORE “KARL MARX UNIVERSITY”

Resume

University of Belgrade was founded in 1905 on the basis of development of higher education in Serbia in XIX century. From the very beginning, a significant feature of the University was the intensive political activity of students. It was especially noticeable after the First World War, when the Communist Party of Yugoslavia entered the political scene. Since then, the historical vertical of the influence of the Left, that is, Communist Party of Yugoslavia at the University from the twenties to 1968 can be followed in continuity. Already in the 1920's, the communists formed their organization at the University and organized demonstrations, strikes and other actions with other political groups of students. The reasons for the protests were the general political, social and economic crisis, as well as the protection of the autonomy of the University and the struggle for improving the living conditions of students. The political activity of the students was especially evident in the 1930's. In that period the communists managed to exercise a strong influence and control over the political actions of Belgrade students and to involve a mass of students of different social background and political orientation in anti-regime activities within “student's progressive movement”. The influence of communists was such big that, on the eve of the Second World War, the University of Belgrade was called a “red university”. Strong student's revolutionary movement guided by illegal Communist Party resulted with a student's demonstrations, strikes,

conflicts, arrests and disturbance of University autonomy by police, nationalists and communists. In addition, during the Second World War a significant number of Belgrade students fought in the ranks of the Communists Partisan Movement, and some of them were prominent leaders. The participation of Belgrade students in the Partisan units and pre war “student’s progressive movement” was used by Communist Party of Yugoslavia after the Second World war, after its seizure to power and beginning of construction the new political, social and economic system based on the communist ideology and politics. The Party had a decisive influence on shaping the structure and goals of the University, and therefore systematically built and imposed the tradition of the “red university” and the pre-war “student’s progressive movement”. This tradition was supposed to be a model for formation of new generations of “socialist intelligentsia” and to completely replace the “bourgeois” tradition of the University. Finally, the tradition of the pre-war student’s movement certainly influenced the generation of the students who launched the student rebellion in June 1968; this is clearly visible from their program and the slogan “Red University Karl Marx”. However, the Party (League of Communists of Yugoslavia) could not allow the political activity of students outside the existing institutions, so it quickly restored them into frameworks of the Party and Student’s organization on the University, who were creators and keepers of the “red university” tradition.

Keywords: Belgrade University, students, Communist Party of Yugoslavia, “student’s progressive movement”, student’s demonstrations, 1968, “red university”.